

БУЛЬБА Володимир Григорович, к.істор.н., доц., завідувач кафедри соціальної та гуманітарної політики Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, м. Харків

Анотація:
у статті здійснено аналіз впливу політичних, економічних та соціальних складових глобалізації на трансформацію соціальних функцій сучасних держав. Зроблено висновки, що зменшення функцій держави, яке спостерігається на сучасному етапі глобалізації, викликає необхідність нарощування частки державного регулювання соціального розвитку суспільства.

Ключові слова: глобалізація, держава, соціальні функції держави, гуманітарний розвиток суспільства.

УДК 321.01

Володимир БУЛЬБА

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ СОЦІАЛЬНИХ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ

Постановка проблеми. Глобалізація сьогодні є одним з найбільш впливових процесів у світі. Беззаперечним є той факт, що саме у 90-х роках минулого сторіччя процес розпаду Союзу Радянських Соціалістичних Республік та всього соціалістичної системи, до складу якого входила і Україна, став одним з каталізаторів стрімкого розвитку глобалізаційних процесів, що в комплексі призвело не тільки до порушення двополюсної системи світового політичного і економічного порядку, а й до зміни парадигми цивілізаційного розвитку взагалі. Як зазначає М. Кастельс, на межі тисячоліть увесь світ знаходиться в процесі історичної трансформації, котра має кілька вимірів: технологічний, економічний, соціальний, культурний та геополітичний. Глобалізація та лібералізація не відмінюють існування національної держави та разом з тим радикально змінює її роль й впливає на її функції [9].

Глобальні зміни не обов'язково несуть з собою позитивні наслідки: вже наприкінці 90-х років минулого сторіччя тенденції до стабільного економічного зростання змінились масштабними кризами з катастрофічними наслідками для деяких країн. «Азійська фінансова кризи» в останніх роках ХХ-го сторіччя та «світова економічна кризи 2008 року» поставили під сумнів ефективність всієї діючої системи «глобальних» соціально-економічних інститутів, створених саме для вжиття превентивних заходів на теренах глобального соціально-економічного простору.

Загалом, причини виникнення, швидкість поширення та масштаби світових економічних криз поставили під сумнів не тільки ідею глобалізації, як позитивного фактору розвитку цивілізації, а й класичну стратегію вільного ринку взагалі, що змушує політиків, дослідників та науковців вдаватися до перегляду ролі сучасних функцій держав у глобалізаційних процесах. Так Стенлі Хоффман у праці «Зіткнення глобалізацій» вимушений був визнати, що «на протязі віків все більш інтенсивний процес централізації держав супроводжувався розширенням їх функцій та спробами сформувати у громадян свідомість приналежності до єдиного цілого. Проте жодна централізована структура влади в світі сьогодні на це не здатна, навіть Європейський Союз» [14].

Аналіз наукових досліджень і публікацій дає підстави стверджувати, що увага до формування системи соціальних функцій сучасних держав та моделей їх реалізації в умовах глобалізації пояснюється як наявністю усталених демократичних традицій у провідних країнах Європи, так і багатим досвідом використання правових інструментів в якості механізму соціальних перетворень. В цьому напрямку плідно працювали й працюють такі відомі зарубіжні дослідники як Ф. Бродель, П. Герст, Ж. Дерріда, Ш. Домінік, М. Кастельс, Д. Родрік, Дж. Стігліц, Г. Томпсон, С. Хоффман та інші співвітчизники О. Агарков, Е. Афонін, О. Білорус, Р. Войтович, С. Гавриш, В. Сало, В. Співак, В. Скуратівський, Б. Юськів.

Метою даної статті є виокремлення провідних сучасних тенденцій впливу політичної, економічної та соціальної складових глобалізації на трансформацію соціальних функцій держави.

Виклад основного матеріалу. Класик філософії постмодернізму Жак Дерріда відзначав, що «ідеальний або ейфоричний образ глобалізації як процесу відкриття кордонів, що робить світ більш гомогенним, потрібно піддати критиці з абсолютною серйозністю і прискіпливістю. Не тільки тому, що зазначена гомогенізація, там де вона перетворена в реальність або передбаченням, має як лицьову, так і зворотну сторони, але також і тому, що видима гомогенізація часто криє в собі старі або нові форми соціальної нерівності або гегемонії, які ми повинні знати в нових обличчях, щоб боротися з ними. Міжнародні інститути – державні та недержавні – займають в цьому плані привілейоване положення, виступаючи одночасно в якості джерела знання, простору аналізу або експериментування, а також простору для зіткнення або місця відкритої конфронтації [6, с. 127].»

Досліджуючи сутність процесів глобалізації та їх вплив на трансформацію соціальних функцій держав, потрібно зауважити, що більшість дослідників та науковців є солідарними в тому, що дефініції «глобалізація» неможливо дати якесь єдине визначення, незважаючи на те, що саме уявлення про неї має давнє коріння.

Фернан Бродель у третій частині своєї найвідомішої праці «Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст.» розглядає глобалізацію як явище, яке бере початок з XV ст. та зауважує, що «ніщо б не стало можливим без своєрідної діяльності світового ринку, яка мовби розчищала шлях [2]». Насамперед, потрібно звернути увагу на позицію, згідно з якою перші етапи глобалізаційного процесу невід’ємно пов’язуються саме із народженням капіталістичної системи, становлення якої, в свою чергу, залежало від прискорення темпів розвитку міжнародної торгівлі, трансформацією ринків праці, формування фінансових потоків тощо.

Активізація глобалізаційних процесів початку нового тисячоліття поставили суспільство перед очевидною необхідністю дослідження і з’ясування суті і змісту соціальної функції держави, основне завдання якої полягає у забезпеченні необхідного рівня соціального відтворення, перерозподілу «глобального» продукту та недопущення суспільних катаклізмів. Очевидно, що соціальні функції держави мають визначатися як головні напрямки її діяльності, обумовлені основними суспільними цілями і завданнями на конкретному історичному етапі її розвитку, механізмом реалізації яких є соціальна політика.

Більшість дослідників погоджуються з тим, що історичний етап «індустріальної глобалізації» та визначення основних аспектів соціальної функції держави завершився перед початком Другої світової війни, після того як практично всі розвинуті держави запровадили політику жорсткого протекціонізму, що, в свою чергу, у подальшому суттєво вплинуло на процеси згорання обсягів міжнародної торгівлі.

Таким чином, соціальна функція держави за визначенням покликана забезпечити його соціальне відтворення. А конституційне закріплення соціального принципу державного устрою у низці розвинутих країн підтверджує той факт, що соціальну функцію держави слід віднести до пріоритетних функцій. Варто зазначити, що зміст соціальної функції не залишається незмінним на всіх етапах розвитку суспільства і держави. Він залежить від багатьох факторів, насамперед від типу політичного устрою, політичної ідеології, розвитку економіки та існування визначеної національної ідеї. Зокрема В. Іноземцев зазначає, що «американська соціальна система більше відповідає індустріальному, а не постіндустріальному способу економічної організації. Проте європейська соціальна система в більшій мірі здатна реагувати на систему людських цінностей і переваг, що змінюються під впливом постіндустріальних тенденцій» [8, с. 160]. Відтак наповнення соціальної функції в Сполучених Штатах та Європейському Союзі має зовсім різний характер, що вже й говорити про країни пострадянського простору.

На думку Джозефа Стігліца сучасні економісти часто називають те, що підтримує єдність суспільства, «соціальним капіталом». Немотивоване насильство і кримінальний капітал часто згадують як віддзеркалення ерозії соціального капіталу, але у країнах колишнього Радянського Союзу всюди можна побачити прямі прояви цієї ерозії. Зосередження на питаннях макроекономіки – і особливо на інфляції – привело

до того, що це усунуло убік питання бідності, нерівності і соціального капіталу. Тому брак уваги до мінімальних заходів соціального забезпечення уповільнює процес реструктуризації. Досить невтішними є висновки автора щодо констатації такого факту: «рідко коли різниця між надіями і реальністю була такою великою, як у випадку переходу від комунізму до ринку. Існує загальна згода щодо того, що життєвий рівень більшості людей істотно знизився, що віддзеркалюється багатьма соціальними показниками» [13, с. 157–159].

Результатом Міжнародної конференції з питань фінансування розвитку (18–22 березня 2002 р. у м. Мехіко), на якій обговорювались питання глобалізації, стало прийняття «Монтеррейського консенсусу» (Monterrey Consensus), у якому збуло зазначено, що «кожна держава несе головну відповідальність за власний економічний і соціальний розвиток, і роль національної політики і стратегій переоцінити неможливо. Водночас, національна економіка є тісно пов'язаною з глобальною економічною системою, і, зокрема, ефективне використання торговельних інвестиційних можливостей може допомогти країнам вести боротьбу з бідністю. Глобалізація створює як можливості, так і проблеми. Держави, що розвиваються, і держави з перехідною економікою стикаються з особливими труднощами у вирішенні цих проблем і використання цих можливостей. Глобалізація має бути всеохоплюючою і справедливою, і існує нагальна необхідність у розробці та здійсненні політики і заходів на національному і міжнародному рівні (за умови всебічного та ефективного сприяння цих держав) з метою забезпечення їм сприяння у прийнятті ефективних заходів стосовно вирішення проблем і використання цих можливостей [12].

Безсумнівно, що соціальні функції не тільки держав, що розвиваються, а й передусім розвинених держав перебувають під впливом різних об'єктивних та суб'єктивних факторів глобалізаційних процесів, що сприяють як зростанню сукупних обсягів видатків на соціальну сферу, так і попиту на послуги, спрямованих на подолання високого рівня безробіття, старіння населення, а також підвищення ефективності витрат на пенсії та охорону здоров'я, збільшення соціальної допомоги і соціальних послуг загалом. Пол Герст та Греєм Томпсон відзначають, що навіть такі провідні держави як Франція та Німеччина для задоволення вимог, встановлених ЄС, скорочують свої соціальні видатки, попри те, що у цих країнах існує позитивний торговий баланс і їхній експорт продовжує зростати [4, с. 141]. Водночас, Україна, яка після кризи 2008 року, перебуваючи на «валютних ін'єкціях» Міжнародного валютного фонду, здійснює скорочення соціальних видатків (впровадження «пенсійної реформи», підвищення для населення цін на енергоносії, комунальні послуги тощо), на жаль, не має таких позитивних показників. Так, за даними Державної служби статистики тільки за січень–квітень 2011 року негативне сальдо зовнішнього торговельного балансу становить 3 829,2 млн. доларів США, а у 2010 році імпорт перевищив експорт на 9 309,4 млн. доларів США.

Тут доречно згадати твердження професора Гарвардської школи державного управління ім. Кенеді Дені Родріка, що «суспільства, які відкрилися більшим ризикам ззовні потребують більшого захисту держави від мінливостей глобальних ринків. Отже, доходимо висновку, що соціальна функція держави є оберненою стороною відкритої економіки». Особливо гостро це проявляється під час кризи, адже «криза дає шанс збільшити прозорість у всіх сферах. Завдячуючи банківській таємниці банківських рахунків в Цюриху, Майямі, Лондоні та інших містах бізнесмени з країн, що розвиваються успішно уникають податків, які мають працювати на благо своїх національних держав [16]».

Професор Оксфордського університету Ендрю Гарел наголошував, що цікавість до цієї теми зросла наприкінці 1960 – початку 1980 р.р., коли розширення горизонтів міжнародної торгівлі та інвестицій, провали у низці воєнних компаній, учасниками яких були держави-гегемони (зокрема, США у В'єтнамі та СРСР у Афганістані), та дедалі зростаючий вплив недержавних багатонаціональних агентів, спричинили початок системного зсуву, наслідком якого стали підточування традиційних ролей та функцій національних держав [10, с. 127–128].

Сьогодні людство переживає період інтенсифікації формування загальносвітових політичних, економічних і культурних систем, які далеко виходять за рамки національних держав. Для того, щоб прийняти всю політику глобалізму або якісь окремі його положення або, навпаки, відкинути взагалі, потрібно дослідити не тільки його доктрину, а також і передбачення та прогнози ідеологів та теоретиків. В якості «над-суспільної» структури держава реалізує стратегічні цілі розвитку суспільства, реалізація яких є неможливою в руслі поточного порівняння затрат і результатів. В цьому розумінні економічна політика держави поєднується з її соціальною політикою, іншими словами політикою, спрямованою на розвиток суспільства як цілого, забезпечення його технологічної, соціальної і екологічної збалансованості. Якщо розглядати соціальну політику більш вузько, виділяючи із орієнтирів суспільного розвитку тільки те, що пов'язано зі статусом людини, то соціальні функції держави – це функції гаранта забезпечення загальноновизнаних прав людини.

Пол Герст та Грехем Томсон відзначають, що національна політика та політичні рішення були відсунуті силами світового ринку, що виявляються потужнішими навіть за найсильніші держави. Капітал є мобільним, не має національних сентиментальностей та розміщується там, де це диктує економічна вигода, проте трудові ресурси розміщуються за національним принципом і є відносно статистичним, та мусять пристосовувати свої політичні очікування до нових вимог міжнародної конкурентоспроможності. Таким чином, відособлені національні режими, що надають численні права у сфері зайнятості та соціальний захист стають архаїчними. Національна держава більше не є ефективним керівником економіки. Вона може тільки надавати ті соціальні та громадські послуги, що вважаються необхідними міжнародним капіталом (інституціями), та за умов найменшої витратності [15, с. 226].

Професор соціології в школі вищих досліджень у галузі соціальних наук (м. Париж), член Конституційного суду Франції Шнаппер Домінік зазначав, що з урахуванням наслідків процесів глобалізації сутність і зміст функцій держави у сучасних демократіях фактично виходить за рамки «держави загального добробуту зразка пост-1945 року», що прагнула захистити своїх громадян від ризику, пов'язаного зі старістю, сімейними обов'язками, нещасними випадками, захворюваннями та становищем на ринку праці. Сфера державного втручання сьогодні розширилася та доповнилася освітою, культурою, спортом й етнічними питаннями [7].

Олег Агарков, здійснюючи аналіз праць відомих європейських інтелектуалів виділив декілька положень щодо впливу глобалізації на реалізацію соціальних функцій держави та в цілому на майбутнє соціальної держави (принаймні в її європейському варіанті):

– по-перше, ці дослідники і мислителі згодні в тому, що сучасна національна держава добробуту втратила свою конкурентоспроможність у світлі викликів глобалізації. Отже для Європи один із напрямів переорієнтації – це створення нового, наднаціонального простору, що на сьогодні має формат Європейського союзу;

– по-друге, сучасні дослідники вважають, що майбутнє сучасних соціальних держав полягає в розбудові соціально-економічної системи, яка спирається на знання (яке виступає, перш за все, як економічна категорія) і високі технології (насамперед, інформаційні), що відповідає основним рисам інформаційного суспільства і цивілізації;

– по-третє, сучасний світ є світом мобільності, в якому утвердитися не лише речі, але й здатності людей продукувати ці речі, компетенції, якими володіють люди [1, с. 102-103].

В умовах України об'єктивні процеси світового згорання соціальних функцій наклалися на кардинальні соціально-політичні трансформації, злам ціннісної системи суспільства, що викликало крах старої системи соціальних стандартів за відсутності позитивних результатів від посталої нової системи соціальних стандартів. Останнє відбулося як внаслідок об'єктивних факторів (закономірності погіршення рівня життя в періоди значних соціальних трансформацій), так і внаслідок необгрунтовано високих очікувань суспільства від прискореної демократизації. На це ще у

1990 році пророче звертав увагу Ральф Дарендорф, який попереджував, що «в процесі перебудови надії громадян на демократію – за суттю, на свободу, – піддадуться суворим випробуванням. І можливо, що люди навіть захочуть повернутися в атмосферу визначеності, яка існувала за старого ладу, що зазнав краху, й до якого вони напевне будуть відчувати ностальгію» [5]. Цю тенденцію наприкінці 2011 року яскраво висвітлило соціологічне дослідження, проведене Соціологічною групою Рейтинг, що виявило ностальгічні відчуття до Радянського Союзу у 46% українців. При цьому ностальгію за СРСР відчують більше жінки (49%), ніж чоловіки (42%); також більше жителі міст (48%), ніж сіл (40%); більше віруючі УПЦ МП (59%) і атеїсти (47%), ніж віруючі УПЦ КП (41%) і греко-католики (17%). В регіональному аспекті шкодують про розпад СРСР найбільше на Донбасі (65%), Півдні (58%) і Сході (55%), а найменше – на Заході України (18%) [11].

Ця загроза вимагає від української держави перенесення центру уваги на реалізацію стабілізаційно-адаптивної функції, в першу чергу це пов'язано з необхідністю подолання наслідків світової економічної кризи 2008 року, розвиток якої в Україні відбувався за «стандартним» сценарієм: завищена урядом оцінка валютного курсу, зростання рівня інфляції, що з урахуванням фактору «надліберальної» грошово-кредитної політики стимулювали кредитний бум та врешті призвели до надлишкового накопичення боргів практично у всіх сферах економіки.

Таким чином перед органами державної влади та науковцями постали нові завдання, насамперед в частині визначення, формування та реалізації такої соціально-економічної моделі, яка, по-перше, узагальнюватиме той позитивний досвід, що тривалий час ігнорувалася соціалістичною моделлю марксизму-ленінізму, та з урахуванням допущених помилок і прорахунків, відповідатиме системному протиставленню двох класичних моделей «капіталізм – соціалізм», побудованому з урахуванням глобалізації. Очевидно, що існує реальна необхідність модернізації сучасної моделі соціальної функції держави, яка повинна ґрунтуватись на основі аналізу реально існуючих тенденцій, що відбуваються в ході складного реформування вітчизняної економічної та соціальної сфери, а не на черговій експериментальній перевірці абстрактної, лише на папері існуючої конструкції.

В цьому аспекті доцільно навести аргументи, першого заступника Секретаря Ради національної безпеки і оборони України, доктора юридичних наук Степана Гавриша, який у статті «Реквієм за суверенітетом», розмірковуючи про участь українського суспільства у сучасних глобалізаційних процесах зазначає, що «включення в глобальний процес розвитку є неминучим. Ігнорувати його не вдасться нікому. Єдиний вихід – якнайшвидше «осідлати» хвилю глобалізації. Завдання надскладне. Зрозуміло, якщо проти цього не будуть і далі боротися національні «вузькі олігархії». Спроба реалізувати його з 2005 по 2010 рік в Україні провалилася. Глобалізація, без сумніву, змінює стратегію забезпечення національного інтересу і захисту культурно-історичної ідентичності [3]».

Зрозуміло, що в умовах глобалізації скорочення соціальних функцій держави до певного критичного мінімуму в ситуації зростання нестабільності, суспільне незадоволення може викликати нову хвилю протекціонізму. В ситуації, коли соціальні функції держави суттєво скорочуються виникає необхідність у запровадженні системи міжнародного регулювання. Але це прямо протирічить основоположним ідеям вільної конкуренції з одного боку, та націоналізму чи фундаменталізму – з іншого. Виникає парадоксальна ситуація – національна держава як суб'єкт наділений регулюючою функцією є антиподом вільного ринку, а ідеї вільного ринку, в свою чергу, – не відповідають змісту соціальної функції держави, головне завдання якої полягає у забезпеченні високого рівня соціального відтворення – збільшенні рівня добробуту всього суспільства, а не тільки працюючого населення, яке ринок розглядає виключно з позиції інструменталізму – в якості трудових ресурсів.

Таким чином можна зробити дещо парадоксальний **висновок**: здійснювані реформи «глобалізації», спрямовані на зменшення функцій держави, навпаки викликають необхідність нарощування частки державного регулювання. До компетенції

нової інтегрованої держави вже не входить відповідальність за надання суспільних благ, але як суб'єкт з регуляторними функціями, несе відповідальність за надання послуг недержавними структурами, на які покладаються функції щодо забезпечення належного рівня соціального відтворення суспільства.

Незважаючи на обмежений суверенітет національних держав, зокрема у єврозоні, їх політика залишається державноорієнтованою. У всіх питаннях, які у найширшому розумінні належать до соціальних, держава залишається домінуючим актором та місцем дії. При цьому спосіб, у який держави здійснюють економіко-політичне управління, визначений залученням у транснаціональну політику.

Література:

1. Агарков О. Соціальна структура України та прагматичні тенденції її розвитку / О. Агарков // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації : Укр. наук. журн. – № 1. – 2011. – С. 100 – 105.
2. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. : у 3-х т. / Фернан Бродель ; [пер. з фр. Г. Філіпчук]. – Т. 3 : Ігри обміну. – К. : Основи, 1997. – 585 с.
3. Гавриш С. Реквієм за суверенітетом [Електронний ресурс] / Степан Гавриш // Інтернет-портал видання «Українська правда» – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/05/30/6216838/>
4. Герст П. Сумніви в глобалізації / Пол Герст, Грехем Томпсон ; [пер. з англ. А. Войтовича, О. Орленко]. – К. : К. І. С., 2002. – 306 с.
5. Дарендорф Р. Спокуса авторитаризмом / Ральф Дарендорф // Соціальна глобалістика: навч. посіб. / за наук. ред. Е. А. Афоніна, В. Д. Бондаренка, А. Ю. Мартинова. — К. : Освіта України, 2011. – 1 електрон. опт. диск (CD ROM) ; 12 см.
6. Деррида Ж. Глобалізація, мир и космополітизм / Жак Деррида. – Космополіс. – № 2 (8). – М., 2004. – С. 125–140.
7. Домінік Ш. Крихіткі основи держави загального добробуту / Шнаппер Домінік // День. – 2004– № 145. – (17 серп.).
8. Иноземцев В. Модели постиндустриального развития / В. Иноземцев. – М. : Высшая школа, 2008. – 350 с.
9. Кастельс М. Інформаційні технології, глобалізація та соціальний розвиток / М. Кастельс // Соціальна глобалістика: навч. посіб. / за наук. ред. Е. А. Афоніна, В. Д. Бондаренка, А. Ю. Мартинова. — К. : Освіта України, 2011. – 1 електрон. опт. диск (CD ROM) ; 12 см.
10. Короткий Оксфордський політичний словник : [пер. з англ.] / за ред. І. Маккліна, А. Макмілана. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 789 с.
11. Майже половина українців шкодують про розпад СРСР : результати соціологічного опитування 18 січня 2011 р. [Електронний ресурс] // Офіц. сайт інтернет-видання “Кореспондент” – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/ukraine/1175450-opituvannya-majzhe-polovina-ukrayinciv-shkoduyut-pro-rozpad-srsg>.
12. Монтеррейский консенсус Международной конференции по финансированию развития. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/monterrey.shtml
13. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар / Джозеф Стігліц ; [пер. з англ. А. Іщенко]. – К. : ВД «КМ Академія», 2003. – 252 с.
14. Хоффман С. Столкновение глобализаций [Електронний ресурс] / Стенлі Хоффман // Соціальна глобалістика : навч. посіб. / за наук. ред. Е. А. Афоніна, В. Д. Бондаренка, А. Ю. Мартинова. — К. : Освіта України, 2011. – 1 електрон. опт. диск (CD ROM) ; 12 см.
15. Hirst P. Globalization and the Future of the Nation State / Hirst P., Thompson G. // Economy and Society. – 1995. – Vol. 24. – № 3.
16. Rodrik D. One Economics, Many Recipes: Globalizations, and Economic Growth / Dani Rodrik. – Princeton University Press, 2007. – 280 p.